

TENDENCIE A ŠKOLY V SÚČASNEJ SOCIOLOGII

(Pokračovanie)

ZIGMUNT BAUMAN

5. INŠTITUCIONALISTICKÁ ŠKOLA

V porovnaní s funkcionalistami táto škola sa nezaobera vypracúvaním všeobecnej teórie spoločenského systému. Má však, podobne ako iné školy, určený výskumný program a vlastný zorný uhol pri posudzovaní spoločenských javov, ktoré sú predmetom sociologického štúdia. Týmto sa výrazne odlišuje od iných škôl.

Od pluralistických behavioristov sa inštitucionalisti odlišujú tým, že vidia spoločenské skupiny ako usporiadania s danou, viac alebo menej trvalou štruktúrou, v súvislosti s čím pripadajú rôznym členom skupiny rôzne úlohy vyznačujúce ich konanie. Inštitucionalistov nezaujíma natoľko charakteristika rozloženia podôb v danej skupine ako odlišenie spoločenských skupín v rámci množstva vzájomne sa od seba odlišujúcich spoločenskou pozíciou a od nej závislým prístupom k rozmanitým spoločenským hodnotám, ako aj ustálenie činiteľov determinujúcich takéto delenie pozícií. Od analytickej školy sa inštitucionalistická škola odlišuje tým, že príčinné vysvetlenie nechápe ako vysvetlenie motivačné; snaží sa o to, aby sa spoločenské fakty a procesy vysvetľovali vonkajšími príčinami vo vzťahu ku konajúcim jedincom, z ich hľadiska objektívnym. Inštitucionalisti si medziiným pri vysvetľovaní spoločenských javov značne pomáhajú kategóriou nátlaku a moci, ktorá plní iba sekundárnu, málo dôležitú úlohu v úvahách analytikov. Funkcionalistov odlišuje naostatok od inštitucionalistov odmietanie formalizmu, typického pre funkcionalistickú školu. Inštitucionalisti nehľadajú nadhistorické, všeobecné vlastnosti spoločenských systémov, odsudzujú funkcionalistickú averziu k histórii a analýze konkrétnej, individualizujúcu spoločenské javy. V sociologickej analýze vysoko vyzdvihujú práve historizmus, využívajú najmä historickú a historicko-porovnávaciu metódu; zaoberajú sa najčastejšie nie natoľko podmienkami spoločenskej statiky ako mechanizmom dynamiky a zmien.

Protoplastom inštitucionalistickej školy je bezpochyby Karol Marx. Práce tejto školy sa najviac približujú marxistickej koncepcii sociológie. Ak sa od nej líšia konkrétnymi tvrdeniami a výsledkami analýz, stotožňujú sa v spôsobe rozvíjania sociológie a v názoroch na to, ako a čím sa má sociológia zaoberať. Súčasní pred-

stavitelia tejto školy preberajú Marxovu koncepciu najčastejšie prostredníctvom Maxa Webera, hoci existuje významná sociologická skupina, vychádzajúca priamo z marxistickej tradície.

V určitom zmysle v inštitucionalistickej škole sa stali klasickými práce Wrighta C. Millsa, *The New Men of Power* (1949) a *The Power Elite* (1956). Zovretý a lakonický sociologický štýl Millsa najlepšie vidieť v jeho rozprave *The Structure of Power in American Society* (*The British Journal of Sociology*, March 1958), a v jeho tvorivej metóde v *On Intellectual Craftmanship* (v. *Symposium on Sociological Theory*, ed. Llevelyn Gross, 1959). Do tejto školy medziiným patria aj *Social Mobility in Industrial Society* od Seymoura M. Lipseta a Reinharda Bendixa (1958); *Soziale Klassen und Klassenkonflikt in der industriellen Gesellschaft* (1957) od Ralpha Dahrendorfa, ďalej práca Karla A. Wittfogla *Oriental Despotism, A Comparative Study of Total Power* (1957), E. Neumanna *The Democratic and the Authoritarian State, Essays in Political and Legal Theory* (1957), P. M. Blaúa *Bureaucracy in Modern Society* (1956), Fritza Cronera *Die Angestellten in der modernen Gesellschaft* (1954), Barringtona Moora Jr. *Political Power and Social Theory* (1958), Jamesa Harveya a Katherine Hood *The British State* (1958), Maurice'a Duvergera *Les partis politiques et classes sociales en France* (1956) a mnoho iných. Z posledných poľských prác treba spomenúť od Jerzego J. Wiatra *Armia i społeczeństwo* (1960), prácu Márie Hirszowicz *Problemy państwa brytyjskiego* (1960), a *Systemy partyjne Europy Zachodniej, ewolucja, struktura i funkcje* (1961) od Szymona Chodaka. Výber je veľmi neúplný a dokonca nie celkom reprezentatívny; jeho úlohou je jednoducho ilustrovať rozsah záujmov a typ problematiky tejto školy. Ako možno usudzovať podľa titulov, práce inštitucionalistickej školy sa točia okolo otázok spoločenskej štruktúry a základných inštitúcií súčasnej priemyselnej spoločnosti, vždy sa viac-menej dotýkajú problémov politickej moci. Takýto rozsah záujmov je príznačnou črtou marxistickej tradície v sociológii, pretože politická problematika je umiestnená „v centre záujmov marxistickej doktríny... Marxova myšlienka, smerujúca k formulácii materialistickej koncepcie historického procesu sa na jednej strane koncentruje okolo politických javov ako funkcie vzťahov spoločensko-ekonomických, na druhej strane interpretuje tieto vzťahy akoby v perspektíve politického boja, boja o štátnu moc“.²⁹

Tézy sociologickej koncepcie inštitucionalistickej školy sú približne tieto (uvážme, že sa táto škola vyznačuje značnou heterogénnosťou teoretických hľadísk a systémov hodnôt; to, čo ju zjednocuje, dovoľuje prijímať ako školu, nie je spoločný teoretický systém alebo ideologické zväzky, ale svojrázny spôsob rozvíjania sociológie a spôsob chápania jej úloh):

a) Predmetom sociologickej analýzy majú byť historicky sformované konkrétne spoločenské usporiadania; úlohou sociológa je postihnúť ich vnútornej štruktúry, t. j. vzájomných vzťahov medzi zložkami usporiadania, ustálenie činiteľov urč-

²⁹ Julian Hochfeld, *Marksizm a socjologia stosunków politycznych*. *Studia socjologiczno-polityczne*, č. 1, 1958.

júcich túto štruktúru a smer jej zmien. Tieto činitele prichodí hľadať v reálnom spoločenskom kontexte, do akého je skúmaný systém zasadený a ktorý individualizuje toto usporiadanie, dáva mu konkrétny historický tvar.

b) Charakteristickou črtou spoločenského usporiadania je jeho inštitucionálna línia; spoločenské vzťahy sa ako produkt uvedomelej ľudskej činnosti „vyobcúvajú“ (alienujú), autonomizujú, premieňajú na „vonkajšiu“ skutočnosť, objektivnú vo vzťahu k jej tvorcom, prejavujúcu sa vo vzťahu k ľuďom ako vonkajšia, zobjektivizovaná nevyhnutnosť. Inými slovami, spoločenské vzťahy sa premieňajú na inštitúcie a práve ako inštitúcie sa majú skúmať. Ako také sú materiálmi faktami, tak isto ako fakty, s ktorými majú do činenia prírodné vedy.

c) Takto chápané inštitúcie sú v každom spoločenskom usporiadaní zabezpečené prostriedkami fyzického i duchovného nátlaku. Každá inštitúcia zodpovedá osobitne nejakej ľudskej skupine, pretože slúži k uspokojovaniu práve jej záujmov. Preto je obyčajne ohniskom konfliktov; manipulovanie s konfliktami v mene záujmov danej skupiny vyžaduje práve používanie násilia. Analýza inštitúcie sa má vzťahovať na skupinu, ktorej slúži a má poskytovať materiál ku genetickej i funkčnej charakteristike súčasne, poukazujúcej na druh spoločenských záujmov, ktoré spôsobili vznik danej inštitúcie, a druh záujmov ukázaných vďaka existencii inštitúcie.

d) Smerovanie konania ľudských jedincov je určené ich príslušenstvom k väčším celkom — skupinám, dávajúcim spoločenský systém. V spoločenských vzťahoch, do ktorých sú tieto skupiny vpletené, čiže znova v inštitúciách, treba hľadať vysvetlenie ľudského konania. Sociológ sa má zaoberať práve konaním skupín, hromadným konaním nachádzajúcim svoj výraz v priebehu spoločenského procesu (konanie jedinca skúmané z hľadiska jeho subjektívnych motivácií by malo byť skôr záujmovou, doménou psychológa než sociológa, tvrdenia o subjektívnych motiváciách jednotlivých počínaní nie sú ešte súdmi sociológa). Sociológ by mal príčinne objasňovať už spomínané počínanie skupín, dovoľávajúc sa objektívnych (alebo „zobjektivizovaných“) spoločenských podmienok, ktoré tieto konania podnecujú, a reálnych „inštitucionalizovaných“ spoločenských potrieb, ktoré sa týmito potrebami ukájajú. Ak je pre pluralistických behavioristov charakteristická statická interpretácia ľudských počínaní, pre analytickú školu interpretácia subjektívne chápaná, pre funkcionalistov funkčná, je pre inštitucionalistickú školu príznačná geneticko-funkčná interpretácia; jej predmetom nie sú konania jednotlivcov, ale skupín. Ľudskí jedinci konajú pod vplyvom najrozmanitejších podnetov a smerujú k rozličným cieľom, kým konanie skupín je úzko a „nadvedome“ determinované. Štruktúru tejto determinácie možno podať v podobe príčinných zákonov, pričom spoločenské inštitúcie — zobjektivizované medzilidské vzťahy — plnia úlohu podnetov. V tejto téze nachádza svoj výraz materialistická tendencia inštitucionalistickej školy.

Tieto postuláty zameriavajú pozornosť príslušníkov inštitucionalistickej školy na konkrétne problémy historických spoločností; škola je preto veľmi plodná v oblasti analýzy spoločenskej štruktúry rôznych spoločností. Na tomto poli sa vyznačuje mimoriadne bohatými výsledkami.

Termín „škola“ si vyžaduje určité všeobecné objasnenie vo vzťahu k vede. Podľa Stanislava Ossowského možno o školách vo vede hovoriť vtedy, keď o „príslušnosti (vedcov — Z. B.) ku skupine nerozhodujú priestorové kritériá, ale vzťah k problémom a úlohám danej vedy, vedome protirečiaci stanovisku iných škôl“, pričom tu ide o tendencie relatívne ustálené v každej z takýchto škôl a charakterizujúce ju v určitom časovom období³⁰. Škola teda musí byť relatívne trvalým spôsobom „samourčená“; v pozitívnom zmysle prostredníctvom sústavy odlišujúcich ju záujmov, predpokladov alebo metód a v negatívnom zmysle prejavení nesusúhlasu so zodpovedajúcimi postulátmi alebo metódami iných skupín vedcov tvoriacich školu. Zložka „sebavedomia“ je teda pre existenciu školy nevyhnutná, ale môže vystupovať s rozličnou intenzitou: sú prípady, že z nejakých príčin vedci, vystupujúci vo svojich vedeckých funkciách ako príslušníci školy, svoju príslušnosť k nej negujú, alebo dokonca odmietajú existenciu samotnej školy. Teda napriek tomu, že bez (ostatne vedomého) samourčenia v oboch uvedených významoch nemožno hovoriť o existencii školy — je škola javom o b j e k t í v n y m, t. j. nezávislým od toho, či tvoriaci ju jednotlivci chápu svoju situáciu ako príslušnosť ku škole. Stačí, ak si budú počínať spôsobom poukazujúcim na existenciu školy podľa zmyslu citovanej definície. Dodajme ešte, že sformalizovaný, zorganizovaný charakter nie je nevyhnutnou črtou školy. V rámci určitých škôl existujú živé kontakty medzi členmi, vysoko vyvinutý pocit lojálnosti, inštitúcia uznávaných vedcov a autorít, hierarchia rozhodnutí v sporných otázkach — kým v iných prípadoch rozhoduje o existencii školy skôr podobnosť pracovného štýlu jednotlivcov, spojených veľmi uvoľneným kontaktom a pracujúcich nanajvýš samostatne. Hranice takejto školy sú uvoľnené a rozmanitosť v nej obsiahnutých stanovísk výnimočne veľká. Počet tu uvedených aktuálne sa prejavujúcich škôl nie je úplný. Čitateľ oboznámený so sociologickou literatúrou môže s určitosťou poukázať na mnoho pozícií, ktoré — ak by sme sa mali pridržovať kompletného výpočtu zásad, ako sme to robili pri jednotlivých školách — sa nedajú náležite umiestniť do žiadnej z nich. Ba dokonca „príslušnosť ku škole“ sa môže podľa možností samotnej definície dotýkať iba takých prác, ktoré prekračujú určitý minimálny prah teoretického zaangažovania; príspevkové, opisné práce ideologického charakteru (a takéto práce nie sú „každodenným chlebom“ iba v sociológii) nachádzajú sa obyčajne za hranicami všetkých škôl, hoci svoje problémy a spôsob ich riešenia môžu čerpať z inšpirácie dajakej určenej školy.

Vypočítanie hlavných škôl a ich zásad nemalo za cieľ rozškatulkovať existujúcich sociológov a ich práce, lež poukázať na dodnes sa udržujúce rozmanité, často si navzájom protirečiace sociologické koncepcie predmetu a úloh, charakteristík spoločenského faktu, propozícií zhierarchizovania skúmaných problémov podľa ich vedeckej hodnoty. Uvedomenie si týchto rozdielov je pre súčasného sociológa po stránke odbornej nevyhnutné; bez neho niet reči o šírke poznávaných horizontov — takej šírky, akú umožňuje už dnešná úroveň rozvoja sociologickej

³⁰ Stanisław Ossowski, *Stanowiska i szkoły*. Studia socjologiczne, č. 1, 1961.

vedy. Tak isto niet reči o uvedomelom výbere vlastnej bádateľskej osobnosti a súčasne o tom, aby sme si plne uvedomili výhľady a ohraničenia tejto osobnosti.

Rozdelenie na školy sa tu uskutočnilo — podčiarkujeme — vzhľadom na koncepciu sociológie a jej poznávacie úlohy, a nie vzhľadom na prijatý teoretický systém alebo akceptovanú hierarchiu hodnôt. Koncepcia sociológie a uznávaná sociologická teória nie sú od seba celkom nezávislé — ale tak isto nie sú ani jednoznačne skorelované. Ich zväzok je skomplikovaný, vyžaduje podrobné prenikavé štúdium. Pred ustálením všeobecnej formuly, charakterizujúcej tento zväzok, treba sa pozastaviť. Spozorovali sme napr., že v rámci inštitucionalistickej školy, odlišenej vzhľadom na koncepciu sociologických úloh, možno sa stretnúť so sociológmi prijímajúcimi marxistickú koncepciu spoločnosti a sociológmi zaujímajúcimi protimarxistické stanovisko v oblasti teórie. Avšak fakt, že ich spája spoločná koncepcia toho, „čím sa sociológia zaoberá“ — spôsobuje, že ich zaujímajú podobné aspekty podobných javov, v dôsledku čoho sú ich tvrdenia navzájom komunikatívne, ale aj polemika medzi nimi je možná. Iná otázka je, keď sú práce realizáciou úplne odlišného bádateľského programu a dotýkajú sa iných aspektov skutočnosti. Tento program možno vtedy odmietnuť (napr. vzhľadom na jeho ideologickú funkciu), nemožno však polemizovať s empirickými tvrdeniami, vyplývajúcimi z jeho ducha, bez toho, aby sme nepodnikli „kontrabádania“ v rámci toho istého programu.

Vymenované školy, opakujem, odlišujú sa prijatými tvrdeniami o sociológii, ale nie o spoločnosti; ináč povedané — základom pre ich odlišenie nie sú odpovede na otázku „aká je spoločnosť“, ale význam vložený do termínu „sociologicky bádať“. Ak by sme napríklad pred predstaviteľov všetkých piatich škôl postavili tú istú otázku: sociologicky vyšetriť študentov Varšavskej univerzity — pluralistickí behavioristi by sa usilovali ustáliť štatistickú charakteristiku rozloženia podôb v študentskom prostredí a za týmto účelom by zorganizovali experiment na „zmeranie“ podôb vybranej vzorky, analytici by sa chceli dopátrať motivácií študentských konaní, študujúci spôsob, akým by študenti charakterizovali svoju situáciu, funkcionalisti budú chcieť analyzovať funkcie rozličných noriem, regulujúcich konanie študentov, v činnosti osvetových inštitúcií a v dosahovaní ich cieľov, a zase inštitucionalisti sa budú snažiť zobrazíť súhru mnohorakých nátlakov, ktoré determinujú konanie a osobnosť študentov. Je to zaiste obraz trochu zjednodušujúci, ale zato zvyrazňuje podstatné rozdiely medzi školami a ilustruje dnes najrozšírenejšie postulatívne definície sociológie.